

Висновки. Отже, театральна творчість письменниці для сучасних дітей надзвичайно потрібна. Тому учні КЗ «Ковельська міська гімназія імені Олени Пчілки» мають виконати побажання Лариси Мірошніченко, яка власноруч залишила запис:

«Нехай на сцені вашого театру оживуть усі п'єси славетної письменниці». З цієї метою в нашому освітньому закладі розпочала діяльність аматорська театральна студія, яка готова популяризувати творче надбання берегині косачівського роду.

Література

1. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України. Ф. 28, од. зб. 230.
2. Одарченко П. Олена Пчілка як дитяча письменниця. *Ми і наші діти: Дитяча література. Мистецтво. Виховання*. 3б. 1. Нью-Йорк; Торонто: Об'єднання працівників дитячої л-ри ім. Л. Глібова, 1965.
3. Олена Пчілка. Український дитячий театр / упоряд., підготовка текстів, передм., текстологічні коментарі Л. П. Мірошніченко. 3-тє вид. Київ: Веселка, 2017.

УДК 391:746.3 (091) (477.82)

М. О. Місяць,
студентка СНУ імені Лесі Українки

Значення етнографічних праць Олени Пчілки та Ольги Косач-Кривинюк для розвитку української орнаментики

Розкрито особливості народного мистецтва вишивки та внесок Олени Пчілки і родини Косачів у його розвиток. Увага акцентується на етнографічних працях дослідниці та її дочки Ольги Косач-Кривинюк, можливостях їх використання у сучасному мистецтві.

Ключові слова: особливості народного мистецтва вишивки, техніки вишивання, схеми та зразки вишитих робіт, внесок у національну етнографію.

Misiats M. O. The Significance of Olena Pchilka's and Olha Kosach-Kryvyniuk's Ethnographic Works for the Development of Ukrainian Ornamentation.

The features of folk art of embroidery and the contribution of Olena Pchilka and the Kosach family to its development are revealed. It is focused on the ethnographic works of the researcher and her daughter, Olha

Kosach-Kryvyniuk, and the possibilities of their use in modern embroidery art.

Key words: features of folk art of embroidery, embroidery techniques, embroidered patterns, contribution to national ethnography.

Постановка проблеми. Сучасне мистецтво вишивки потребує суттєвого покращення шляхом відновлення у використанні старовинних схем і технік. З цієї метою необхідно спрямувати увагу на дослідження етнографічних праць Олени Пчілки та Ольги Косач-Кривинюк у сфері народного мистецтва вишивки.

Метою статті є окреслення можливих шляхів для розвитку сучасного українського вишивання, представлення роботи з відродження старовинних технік, зібраних Оленою Пчілкою та Ольгою Косач-Кривинюк.

Виклад основного матеріалу. Олена Пчілка – особистість непересічна, і внесок її у розвиток різних

сфер української культури неможливо переоцінити. Упродовж десятиліть постать дослідниці намагалися стерти з історії і пам'яті українців, звинувативши в націоналізмі та повісивши ярлик буржуазно-ліберальної письменниці. Сьогодні маємо можливість і нагальну потребу говорити про Олену Пчілку не тільки в контексті літератури або ж ролі у становленні Лесі Українки, а й про її значні здобутки в публіцистиці, видавничій справі, етнографії, фольклористиці, меценатстві, суспільно-культурній діяльності. Власне, Олена Пчілка ставила собі за мету зберегти й збагатити українські культурні надбання, адже розуміла, що руйнування традицій неминуче призведе до втрати національного усвідомлення кожного окремого

індивіда. Тобто людина, відлучена від свого середовища, з часом перестає асоціювати себе з нацією. Як наслідок, поступово починає знищуватися культура і мова, що завжди виступає знаряддям творення культури. Будучи носієм ідеї свідомого українства, Олена Пчілка усе життя присвятила праці над дослідженням суто української традиції, що проявляється в пісні, слові, вишивці, обрядах, навіть у внутрішньому оздобленні оселі. «Багато перешкод, що маємо яко наслідок нашого давнього рабства під тягарем обскурантизму або й хоч культури, та деспотичної, що вгашала нашого національного духа», – писала дослідниця в одній із наукових статей.

Для кращого окреслення значимості Олени Пчілки наведемо роздуми Ольги Косач-Кривинюк: «Мати – ні, це занадто велика фігура, занадто складна, занадто значна її роль і її місце в житті не лише всіх нас, особливо ж Лесі, а в цілому українському житті, і не з моєю кебетою писати про неї в цілому об'ємі її значення для української культури. Скажу лише, що розумніших за неї людей я знала мало, а, може, й зовсім не знала» [4, с. 36].

Зосередимо увагу на такому факті: Олена Пчілка вперше в національній етнографії ґрунтовно дослідила й описала народне мистецтво вишивки. Варто зазначити, що її інтерес до етнографії формувався ще в її родині. «Можна сказати, що українська течія оточала нас могутньо: се була українська пісня, казка, все те, що створила українська народна думка і чого держався тодішній народний побут; з усім тим зливалось й наше життя, власне через те, що ми не були штучно відірвані від того всього хатнім вихованням і всім нашим життям», – зазначала Олена Пчілка [9, с. 20].

Винесена з юності та родинного кола традиція поважати різноманітні прояви національної етнографії знайшла застосування після заміжжя Ольги Петрівни. Влітку 1868 року разом з чоловіком Петром Антоновичем Косачом виїхала на Волинь до місця його служби. Тут вона вперше зустрілася з цим краєм, оселившись у старовинному Звягелі. «Ще в гурті брата Михайла я захопилася етнографією. Цей нахил до записів етнографічних я привезла з собою у Звяглі. Та який багатий ґрунт для цього знайшла я на Волині. Вся ця країна, а особливо той куточок – Звягельщина, просто зачарували мене. Властиво про Волинь мала я перед приїздом туди не дуже то виразне уявлення. Часто спадав на думку ходячий вираз, що Волинь – це край тяжко ополячений, що вже до значної міри втратив свою українську подобу. Але з першого ж ознайомлення із Звягельщиною виявилась для мене глибока властивість її: мова волиняків здавалась мені розкішною, чарівною. Правда були в ній особливості, часом дуже одмінні од моєї Полтавщини, але часто ці властивості в мові мені особливо подобались» [9, с. 20].

Олена Пчілка розпочала невтомну роботу щодо збору пісень, казок, переказів, звичаїв та обрядів.

«Дещо й інше з волинського побуту живило те мое захоплення етнографом, – згадувала вона. – Між іншим – вишивки. Це був для мене непочатий край. Дивно сказати тепер, що з цього захоплення орнаментикою волинською вийшла моя перша наукова робота. Так, перша наукова робота. Це величезна праця під назвою: „Український орнамент“, що вийшла друком аж 1876 р. Всі роки перебування до цього на Волині були роками збирання до тої роботи матеріалів. В опрацюванні ж матеріалу не мало пособила мені участь брата Михайла й інших його вчених приятелів, а особливо Антоновича. Вони постачали мені давні видання й давали мені цінні вказівки, що можна було знайти в історії етнографії» [9, с. 20].

Саме цим виданням покладено початок вивченню української орнаментики. Зібраний матеріал давав змогу зробити висновки про характерні риси цього виду народного мистецтва. Дослідниця наголошувала, що велика цінність публікації матеріалів полягає в засвідченні існування суто українських рис у вишиванні волинян [14, с. 5]. На її думку, на Волині збереглися багато загальноукраїнських типів орнаментів, що є характерними й для інших українських територій. Особливістю видання є те, що зразки вишивок були зібрані тільки в одному Новоград-Волинському повіті, який розташований своєрідним клином посередині Волині. За спостереженнями Олени Пчілки, цю територію можна умовно поділити на зони, кожна з яких відрізнялася етнографічними особливостями. В передмові до «Українського народного орнаменту» дослідниця чітко вказує на відмінності між типовими зразками вишивки різних частин повіту. До прикладу, Волинське Полісся представляло найстаріші взірці шиття, його початкові, найпростіші форми. Рухаючись на південь, можна було зустріти більш розвинені та вдосконалені форми вишиття, ускладнені формою, колористикою та композицією.

Окрім порівняння зібраних на Звягельщині орнаментів, Олена Пчілка ґрунтовно підійшла до вивчення походження вишивки загалом і пошуку особливих ознак українського стилю. Передмова до видання 1876 року містить фундаментальний історичний екскурс у розвиток вишивки та чітке розмежування між українським мистецтвом та мистецтвом сусідніх слов'янських народів. Наведемо приклади:

«Узоры занизування, будучи самими старими, естественно являются теми, которыми украинская орнаментика связана съ стилями южно-славянскими и великорусскимъ. Но именно, начиная съ этой исходной группы, можно замѣтить разницу направлений, по которымъ разошлись эти три стилия. Большая часть образцовъ южно-славянскаго орнамента настолько похожа формами на формы нашего занизування, что наибольше разкрашенные изъ нихъ, получившие не свойственную этому шитью разнообразную раскраску, все таки кажутся

затяжними. [...] Въ то время какъ украинская орнаментика продолжаетъ изобрѣтать новые формы, въ южно-славянской орнаментикѣ мы замѣчаемъ стремленіе разнообразить узоры только раскраскою» [14, с. 11].

«Украинская орнаментика, какъ я уже сказала, свою реальную задачу, – быть стилемъ украшательнымъ, а не изобразительнымъ, – выполнила вполне успѣшно, т. е. широки ли, или узки ея замыслы, но что она хочетъ изобразить – то и представляетъ. Въ произведенияхъ же великорусской орнаментики замечаются крайняя неточность въ выполнении своихъ задачъ. Давши такой широкой просторъ своей фантазии, она не выработала формъ, которыя бы передавали образы этой фантазии сколько нибудь удовлетворительно» [14, с. 13].

Як бачимо, Олена Пчілка зробила успішну спробу представити українське вишивання як самостійне, незалежне і розвинене мистецтво, яке, окрім того, є чи не найпоширенішим на теренах України. Чому саме мистецтво вишивки спонукало дослідницю на таку кропітку працю? Що хвилювало видатну українку найбільше? По-перше, як етнограф і високоосвічена жінка, Олена Пчілка намагалася докласти усіх зусиль, аби зберегти зразки орнаментів у чистому вигляді. Під впливом часу, інших культур, іноді недостатньої майстерності вишивальниць візерунки втрачали початкову цінність і перетворювались на «наляписті узори», чого так не хотіла Олена Пчілка, адже була наділена тонким смаком і почуттям стилю. Її непокоїли деякі зразки такого спотвореного стилю «з тим неподобним зуб'ям та ляпаними здоровими квітками», які можна було побачити «не тільки на городських вишиванках (рушниках, сорочках), а й на вишиванках селянських» [10].

Варто зазначити, що для написання своєї наукової праці Олена Пчілка ознайомилася з найвідомішими європейськими виданнями (до прикладу, мистецький альбом «L'ornement polychrome», «Grammatik der Ornament», «Sudslavish Ornamente» та ін.), а також отримала схвальні рецензії відомих французьких учених Рамбо і Леже. «Колись французький учений Альфред Рамбо, – зазначала вона, – їздив по селах біля Києва, писав рецензії на мій збірник українських орнаментів. Він сказав так: „Українська сорочка, добірно вишита на рукавах, спереду і в подолах, – це ціла поема!“» [12].

Ще з однією метою видавала Олена Пчілка альбом «Український народний орнамент»: зберегти і передати наступним поколінням старовинні техніки вишивання. Саме техніки відіграють визначальну роль у мистецтві вишивки. І саме вони є тим фактором, який ідентифікує українське мистецтво серед інших. Олена Пчілка вже тоді помічала тенденцію витіснення усього різноманіття технік «брокерівською вишивкою», тобто хрестиком. Хрестик, в основі своїй, був тільки допоміжним складником деяких узорів, але не центральним

орнаментом. Таке проникнення європейського візерунка в українську вишивку витіснило понад двісті власне українських технік. Звичайно, не обходилося без радянської пропаганди і розвитку технологій, що і зараз неоднозначно впливають на сучасне мистецтво вишивки. Адже всі пам'ятають – «червоними і чорними нитками» (хоча насправді вишивали вдавнину переважно сірими, білими, синіми та червоними через нестачу барвників), та й популяризація машинної вишивки в наші дні негативно відображається на вмінні майстринь вишивати вручну. Все, що витісняв хрестик і загальне несприйняття української культури, намагалася популяризувати Олена Пчілка, і ці матеріали є особливо цінними для сучасних майстринь.

Говорячи про етнографічні здобутки Олени Пчілки, не можна оминати увагою й праці її дочки Ольги Косач-Кривинюк. Материна наполеглива робота, безумовно, залишила глибокий слід у свідомості її дітей. Саме приклад Олени Пчілки навчив усіх у родині Косачів поважати працю біля найрізноманітніших аспектів національної етнографії. Діти змалечку бачили, як матір працює над «Українськими узорами» і, звісно, ця справа не могла пропасти безслідно. Своє продовження вона віднайшла у виданнях Ольги Косач-Кривинюк, лікаря за фахом, для якої мистецтво вишивки стало справою усього життя. Подвижницька праця Ольги увінчалась альбомом зібраних і впорядкованих вишивок «Українські народні узори з Київщини, Полтавщини й Катеринославщини», що вийшов друком у Києві власним коштом авторки 1928 року. Ольга Косач-Кривинюк окреслила територіальну приналежність представлених зразків та їх цільове призначення. Альбом містить чотири листи (картуші) із відтворенням шістнадцяти узорів на чоловічих та жіночих сорочках. Вражає художню довершеність та високий мистецький рівень їх виконання особливою технікою – вирізування та настилування [15, с. 4].

Щодо техніки настилування Олена Пчілка зазначала: «Это дѣйствительно самыя чистыя наши орнаменты, соединяющіе съ строго орнаментною концепціею еще чрезвычайно мелкою тщательность выполнения [...] Надо имѣть очень развитой вкусъ, чтобы тратить столько труда на украшеніе вещи, которая не приметъ отъ этого особенно эффектного вида, и вся прелесть отдѣлки которой будетъ замѣтна только вблизи» [14, с. 14].

Ольга Косач-Кривинюк збрала вагомий матеріал, який складається зі зразків традиційної вишивки старовинними техніками. До прикладу: настилування, вирізування, лиштва, солов'їні вічка, ретязь, зерновий вивід та ін. Така робота вимагала тонкої майстерності виконання, адже зібраний матеріал потрібно було відшити. Для кращого усвідомлення обсягу роботи з підготовки видання «Українські народні узори» наведемо приклади виконання зернового виводу та солов'їних вічок.

Зерновий вивід використовується у вишивках жіночих та чоловічих сорочок у поєднанні з лиштвою та іншими швами. Ця техніка передбачає безперервне повторення квадратиків з порожньою серединкою, розташованих по прямій лінії або кривулями чи в шаховому порядку. Квадратики виконуються так: від закріпленої на полотні нитки відраховуємо вгору три нитки по пітканню. Голку вколюємо і беремо на неї три нитки ліворуч по основі. Потім голку повертаємо назад на три нитки по основі вправо, вколюємо в місце виколу і виколоємо по діагоналі ліворуч-униз [3, с. 71].

Солов'їні вічка вишиваються в поєднанні з лиштвою, вирізуванням, зерновим виводом та іншими швами. Відраховуємо шість ниток основи і піткання, тобто квадрат. Нитку закріплюємо з вивороту і виколоємо голку. Відраховуємо три нитки піткання вниз і три нитки основи вправо, голку вколюємо і виколоємо за одну нитку основи вправо від попереднього стібка, вколюємо в те ж саме місце, що й попередній стібок [3, с. 71].

Як **висновок**, бачимо, що родина Косачів залишила у спадок українцям безцінний етнографічний матеріал, який довгі роки за часів радянської влади не згадувався і поступово забувався. Зараз, у час підйому національної свідомості та в час незалежності, мистецтво вишивки поступово, але все ж не надто швидкими темпами, відроджується, головним чином завдяки збіркам схем та узорів, зібраних Оленою Пчілкою та Ольгою Косач-Кривинюк.

Мистецтво вишивки, як і будь-який інший вид мистецтва, на шляху становлення переживало певні труднощі й часи занепаду. Сьогодні українська орнаментика вважається визнаною в цілому світі й досить популярною (згадаймо хоча б Помаранчеву революцію та Президента Ющенка, який певною мірою повернув «моду» на вишиванку). Елементи українського народного вишиття зустрічаються в колекціях

найвідоміших світових брендів, таких як «Гуччі» або «Версаче». Значною частиною ринку є й одяг, прикраси, сувеніри, оздоблені машинною вишивкою. Проте сьогодні перед розвитком мистецтва української вишивки постають інші проблеми: поширення тільки декількох видів технік (хрестик та гладь – найчастіше), необізнаність та недостатня майстерність вишивальниць, невміння розшифровувати і працювати зі старовинними техніками, недостатня популяризація вишивки як виду мистецтва серед української молоді.

Окреслюючи такі проблеми, ми пропонуємо і шляхи їх вирішення, адже сьогодні майстриням доступний широкий спектр тканин, ниток та декоративних елементів, які можна успішно використовувати для створення сучасного, але в основі суто українського вишиваного одягу. На увагу також заслуговує факт створення шкіл української вишивки по всій країні, відкриття курсів, де кожен охочий може опанувати базові навички.

Ще одним прикладом відродження традиційної вишивки є колекції суконь та сорочок ковельської майстрині Тетяни Ведмедюк. Створений її руками одяг легко застосовується у щоденному житті сучасного українця. Майстриня доводить, що вишитий одяг може одягатися чи не щодня і підходити до більшості життєвих ситуацій (адже саме так вважали наші предки, які носили вишиванки щодень). Окрім того, Тетяна Ведмедюк використовує переважно схеми, зібрані Оленою Пчілкою та Ольгою Косач-Кривинюк, децо інтерпретує їх, слідкуючи проте, аби їх самобутність і цінність не були порушені.

Сьогодні, власне, кожен може зробити свій внесок у розвиток української орнаментики. Робота може починатися від дослідження сімейних вишитих реліквій і сягати вивчення технік вишивання, створення власних вишитих робіт, передання навичок наступному поколінню і популяризації вишивки через її використання в повсякденному житті.

Література

1. Білецька В. Ю. Українські сорочки, їх типи, еволюція й орнаментация. *Матеріали до етнології і антропології*. Львів, 1929. Т. 21/22, ч. 1. С. 43–109.
2. Гаврилів Н. Сокальська вишивка: [альбом]. Львів: Априорі, 2015. 28 с.: іл.
3. Гасюк О. О., Степан М. Г. Художнє вишивання. Київ: Вища шк., 1981. 135 с.: іл.
4. Косач-Кривинюк О. П. Леся Українка: хронологія життя і творчості. Нью-Йорк, 1970. 923 с.
5. Косач-Кривинюк О. П. Ознайомлення Лесі Українки з народною творчістю. *Спогади про Лесю Українку*. Київ, 1971. С. 29–81.
6. Кулик О. Українське народне художнє вишивання. Київ: Держ. вид-во образотворч. мистецтва і муз. літ. УРСР, 1958. 77 с.: іл.
7. Листи Ольги Косач-Кривинюк до Марії Деркач. *Дзвін*. 1995. № 5. С. 108–121.
8. Матейко К. І. Український народний одяг. Львів: Наук. думка, 1977. 224 с.: іл.
9. Пчілка Олена. Оповідання з автобіографією. Харків: Рух, 1930. 287 с.
10. Її ж. Передмова до видання «Українські узори» (1927 р.). Архів Ін-ту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАНУ. Відділ рукописних фондів. Ф. 28, од. зб. 186.
11. Її ж. Передне слово. *Українські узори*: зб. народних вишивок. Новий Ульм, 1947.
12. Її ж. Українське селянське малювання на стінах. Архів Ін-ту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАНУ. Відділ рукописних фондів. Ф. 28, од. зб. 210.
13. Сорокина Л. М. Учись вышивать: альбом. Киев: Рад. шк., 1988. 79 с.: ил.
14. Украинский народный орнаментъ: вышивки, ткани, писанки / собр. и привела въ систему О. П. Косачева. Киевъ, 1876. 48 с.
15. Українські народні узори: альбом / збрала Ольга Косач-Кривинюк. Вип. II зі змінами й доп. / вст. ст. Н. Сташенко; уклад.: В. Комзюк, Н. Пушкар. Ковель: Ковел. міськ. друк., 2009. 20 с.: іл.